

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

На правах рукопису

ЯРЕМЕНКО Юрій Федорович

**СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНА ПОВЕДІНКА
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ В ПРОЦЕСІ ВІЙСЬКОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ: СТРУКТУРА, ПОКАЗНИКИ,
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ.**

Спеціальність 22.00.03 — соціальна структура, соціальні інститути
та соціальні відносини

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук

Київ—1996

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00739772 (Z)

ДВ. 35.913

Дисертацією є рукопис

Дисертація виконана у відділі соціальної психології
Інституту соціології Національної Академії Наук України

Науковий керівник — член-кореспондент НАН України, академік Балтійської педагогічної академії, доктор філософських наук **СОХАНЬ Л. В.**

Офіційні опоненти — 1. Доктор соціологічних наук **МАКЕЄВ С. О.**
2. Кандидат філософських наук **РАЗУМЦЕВ О. Г.**

Провідна організація — кафедра військової соціології, психології та права Київського військового інституту управління та зв'язку.

Захист відбудеться «29» жовтня 1996 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради № 01.08.01 при Інституті соціології Національної Академії Наук України (Київ—21, вул. Шовковична, 12)

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Інституту соціології НАН України

Автореферат розісланий «15» жовтня 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,

кандидат філософських наук

О. І. ВИШНЯК

ДВ - 33.913

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Формування та функціонування Збройних Сил України, які створено 6 грудня 1991 року, передбачає всебічне соціально-психологічне забезпечення цього процесу. Головною постаттю в армії як соціальному інституті є особа військовослужбовця, і тому в процесі реформування Збройних Сил України, розширення демократичних засад їх функціонування соціально-психологічний аспект стає все більш значущим. Він пов'язується з підвищенням вимог до особи військовослужбовця, його якостей та соціальної поведінки. Такі зміни зумовлені, з одного боку, ускладненням системи армійської організації, з іншого - розширенням меж свободи та особистої відповідальності військовослужбовців за виконання власних професійних обов'язків.

Звідси випливає основна проблема, розробці якої присвячено дисертацію: це взаємодія особистих цінностей, мотивів, уподобань та вимог армійської організації.

Відповідно, упорядкування нормативного забезпечення військової організації та діяльності, узгодження особистих та інституціональних пріоритетів та цінностей у житті військовослужбовця - є першочерговими завданнями з точки зору збереження армії як цілого та її подальшого розвитку як одного з найважливіших інститутів нового українського суспільства.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Аргументація актуальності теми дослідження полягає у наступному:

- реформування армії, яке стосується її структури, способів комплектування, функціонального призначення та соціальних завдань, які вона вирішує, фактично орієнтоване на створен-

ня нового типу військової організації як елемента соціальної системи нового українського суспільства. За таких умов є актуальним теоретичний аналіз умов та факторів, які обумовлюють формування соціально відповідальної поведінки особистості в процесі військової служби;

- специфічні, нерідко екстремальні обставини військової служби включають доволі жорсткі вимоги до особистих рис військовослужбовців. В сучасній армії ступінь відповідальності може вимірюватись життям. Як наслідок, актуальним уявляється як вивчення загальних контекстів формування соціально відповідальної поведінки, так і реконструкція соціальних та соціально-психологічних механізмів цього процесу;

- практична реалізація демократичних принципів в армії передбачає їх органічну єдність із законами функціонування військового організму, безперечними діями у відповідності з статутним порядком, що, у свою чергу, вимагає зростання свідомості та соціальної відповідальності військових кадрів як командного, так і рядового складу.

Наведені вище положення щодо актуальності теми дослідження можуть бути конкретизовані та уточнені шляхом визначення різноманітних аспектів формування та здійснення соціально відповідальної поведінки. Варто окремо вказати на важливість дослідження ролі та місця традицій у механізмі регулювання соціально відповідальної поведінки військовослужбовця. Заслуговує на увагу і той факт, що час служби молоді в армії - це час активної соціалізації, час формування та удосконалення соціально значущих якостей особистості, тощо.

У цілому актуальність теми дослідження пов'язана із зростаючою в умовах побудови демократичного суспільства значущістю категорії відповідальності особистості за свою поведінку

та діяльність у зв'язку із розширенням свободи вибору особистістю життєвих цілей, цінностей, пріоритетів, форм самореалізації.

ГІПОТЕЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах Збройних Сил поняття соціальної відповідальності та соціально відповідальної поведінки є дещо специфічними. Військова служба пов'язана із значним фізичним та психологічним ризиком. Задля зниження останнього основними для армії є вимоги взаємоузгодженості дій окремих осіб та формувань, підтримка на всіх рівнях військової організації єдиначальності та суворої підпорядкованості. Ненормованість, довільність дій військовослужбовців є синонімами моральної поразки армії у мирний час та фізичного знищення - у воєнний.

Таким чином, у відношенні до армії трансформується саме поняття соціально відповідальної поведінки. Безперечне слідування Статутам, військовим законам, нормам армійського життя, за якими стоїть реальний досвід ведення війни, і є соціально відповідальним для військовослужбовця. Але ж з другого боку - немає армії поза суспільством, немає армії, вільної від соціальних норм та цінностей, властивих суспільству у цілому.

Отже, основну гіпотезу нашого дослідження можна сформулювати наступним чином: рівень соціальної відповідальності військовослужбовця, сформованість його соціально відповідальної поведінки перебуває у прямій залежності від ступеня засвоєння, інтерналізації особистістю військовослужбовця як соціальних норм та цінностей, так і власне військових цінностей на нормативів, включно Статутів та вимог військового законодавства.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ

Поняття відповідальності, соціальної відповідальності, соціально відповідальної поведінки не є новими. Проблема відпо-

відальності, зокрема, вивчається фахівцями багатьох галузей наукового знання, різні її аспекти знайшли відображення у наукових працях суспільствознавців. В рамках комплексного дослідження соціальних відносин сучасного суспільства проблему соціальної відповідальності висвітлено у роботах А.А.Амвросова, Н.П.Дубініна, М.М.Мокляка, А.А.Мосорова, С.І.Попова, Л.Н.Суворова та інших.

Діалектика співвідношення необхідності, свободи та соціальної відповідальності, аналіз останньої у співвідношенні з іншими явищами соціального життя висвітлюються у працях Є.А.Ануфрієва, Л.П.Буєвої, Д.А.Керімова, А.Г.Мисливченка, Ю.К.Плетникова, В.І.Толстих, А.В.Федотова та інших.

Досить широко обговорено в літературі соціологічний аспект проблеми відповідальності - сутність, структура, критерії відповідальності, значення категорії соціальної відповідальності для соціального пізнання та дій, взаємозв'язок відповідальності та активності, відповідальності та моралі. Ці питання відображені у працях В.С.Бакірова, Б.П.Басова, Ю.Є.Волкова, З.Г.Кулієва, Є.В.Левченко, С.В.Матяша, В.Г.Мордковича, А.І.Ореховського, В.Л.Оссовського, А.Ф.Плахотного, Б.О.Рутковського, С.Л.Серебрякова, Г.Л.Смирнова, Л.В.Сохань, В.І.Сперанського, О.О.Якуби.

Розробка проблеми формування соціально відповідальної поведінки особистості знайшла своє відображення в літературі з питань формування потреб, інтересів, моральної культури особистості, соціального планування, ефективності виховної роботи (публікації Г.В.Атаманчука, Г.С.Батіщева, Е.М.Бабосова, А.І.Горак, О.А.Донченко, А.Г.Здравомислова, Е.В.Ільєнкова, Л.Н.Когана, О.Є.Манохи, Є.Н.Мануйлова, А.В.Мисуно, В.Л.Оссовського, А.В.Петровського, В.І.Тарасенка, В.О.Тихоновича, В.П.Черноволенка, В.А.Ядова та інших).

Значно слабше розроблено проблему соціальної відповідальності в умовах військової діяльності. Питання методологічного аналізу соціальної відповідальності щодо специфіки суб'єкта відповідальності, моральної відповідальності військово-службовця; взаємозв'язку моральної та правової відповідальності; свідомості, дисципліни та відповідальності містяться у роботах А.В.Барабанщикова, П.Ф.Бондаря, А.М.Василевського, Г.П.Ваяновича, Ф.В.Воїнова, Л.Д.Вялих, Н.Г.Гомалача, В.В.Кирилова, А.В.Нечипорука, А.І.Скрильника, А.Ф.Тумиловича та інших дослідників.

Попри досить велику кількість літератури з проблеми відповідальності, звертає на себе увагу те, що серед дослідників немає єдності у підходах до її аналізу, не розроблено відповідні поняття, що й ускладнює соціологічний аналіз проблеми, співставлення та використання результатів соціологічних досліджень. Дещо ґрунтовніше розроблено проблематику ролі традицій, у тому числі військових, в процесі формування соціальної відповідальності особистості.

Питання виникнення, розвитку та функціонування традицій відображено у публікаціях В.Л.Андрущенка, Р.А.Ануфрієвої, О.Воропая, І.В.Суханова, В.Ф.Плахова, Н.С.Сарсенбаєва, О.М.Кравця, Е.П.Уткіна, М.М.Громика, Н.В.Солнцева, Т.П.Пронічевої, В.М.Федосова.

Проблеми функціонування традицій в умовах військової діяльності розглянуто в роботах Г.П.Белоконовева, А.Д.Глоточкина, Ю.І.Зверева, А.П.Кривицького, В.П.Новікова, О.А.Осипова, Л.В.Роціна, В.А.Семенова, Е.П.Утліка, Н.Ф.Феденко та інших. У той же час немає наукових розробок, у яких би розглядалися роль та місце традицій в реалізації соціально відповідальної поведінки військовослужбовця.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає в аналізі, з урахуванням особливостей військової діяльності, умов та механізму соціально відповідальної поведінки особистості, ролі та місця традицій у цьому механізмі. Засобом досягнення цілі дослідження є побудова концептуальної моделі соціально відповідальної поведінки військовослужбовця.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення низки дослідницьких завдань. Ці завдання наступні:

- розкриття поняття та структури соціально відповідальної поведінки як системної властивості особистості;
- розробка концептуальної моделі соціально відповідальної поведінки особистості у процесі військової діяльності;
- обґрунтування соціально-психологічних показників соціально відповідальної поведінки військовослужбовця;
- дослідження соціально-психологічного механізму формування та регулювання соціально відповідальної поведінки особистості в процесі військової діяльності;
- визначення ролі та місця традицій в механізмі соціально відповідальної поведінки військовослужбовця.

Поза цим, автор вважає своїм завданням також привернути увагу соціологів, керівництва держави та міністерства оборони до подальшої розробки даної проблеми.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічні та теоретичні засади дослідження складають наукові розробки вітчизняних та зарубіжних соціологів, що розкривають основні принципи наукового аналізу соціальних явищ, питання цілісного розвитку особистості, у межах яких і розкривається проблематика дисертації - а саме поняття, модель та ме-

ханізм соціально відповідальної поведінки особистості у процесі військової діяльності.

Емпіричною базою дослідження є соціологічні дослідження, які були проведені автором у 1992-1996 роках як самостійно, так і у складі творчих колективів, в тому числі у ході реалізації проекту, який виконувався фахівцями Інституту соціології НАН України на замовлення Міністерства оборони України, "Теоретико-методологічне обґрунтування оптимізації нормативного регулювання та саморегулювання поведінки військовослужбовців у процесі демократизації Збройних Сил України, орієнтованої на загальнолюдські цінності та нерепресивні методи управління".

Широко використані матеріали періодичних видань, у тому числі військових, а також особистий практичний досвід роботи автора у війську.

ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Об'єктом дослідження в дисертації є соціально відповідальна поведінка особистості військовослужбовця в процесі військової діяльності.

Предмет дослідження, відповідно, склали - структура, показники, концептуальна модель та механізм соціально відповідальної поведінки особистості в процесі військової діяльності, місце та роль військових традицій у цьому механізмі.

НАУКОВА НОВИЗНА ДИСЕРТАЦІЇ

Наукова новизна роботи полягає, передусім, у тому, що тут вперше зроблено спробу застосувати наявний науково-теоретичний та прикладний доробок з проблематики соціально відповідальної поведінки до аналізу реалій армійського життя.

У зв'язку з цим здійснена у дисертації розробка концептуальної моделі соціально відповідальної поведінки особистості військовослужбовця, специфіки та механізму такої поведінки в умовах реформування Збройних Сил України має значний ступінь наукової новизни.

В рамках концептуальної моделі висунуто на захист низку положень, які описують сутність та основний зміст моделі. Ці положення стосуються поняття соціально відповідальної поведінки, системи показників відповідної соціальної реальності, тощо.

Соціально відповідальна поведінка особистості військовослужбовця розглядається як система проявів якостей індивіда в процесі передбачення соціально значущих наслідків своїх дій; система дій особистості в процесі вибору оптимального для даних обставин варіанта дій при урахуванні соціальних нормативів та прийняття на себе соціальних санкцій у випадку їх порушення.

Ефективність регулювання процесу соціально відповідальної поведінки особистості військовослужбовця досягається на підставі удосконалення системи нормативного регулювання, розширення демократичних засад, додержання принципів соціальної справедливості, підвищення загальної культури військовослужбовця, його соціальної та громадянської зрілості.

Нарешті, на захист виноситься також положення про те, що у механізмі соціально відповідальної поведінки військовослужбовця особливе місце займають військові традиції, які орієнтовані на саморозвиток та підтримку духовних цінностей, загалом виконують важливі регулятивні функції у військових колективах.

ТЕОРЕТИЧНА ТА ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ РОБОТИ

Теоретична значущість роботи полягає у розробці соціологічної концепції соціально відповідальної поведінки особистості

військовослужбовця в процесі військової діяльності, у дослідженні його структури і механізмів, а також ролі та місця у ньому військових традицій.

Практична значущість дисертації полягає у тому, що її теоретичний доробок, отримані протягом досліджень дані та висновки можуть бути використані для подальшого наукового аналізу військовими соціологами процесу прояву та формування соціально відповідальної поведінки особистості в умовах військової діяльності; практичні висновки можуть бути використані в практиці управління соціально-психологічними процесами у Збройних Силах; в ході подальшої розробки концептуальних положень військової реформи в Україні; у плануванні та проведенні виховних заходів з особовим складом частин та підрозділів української армії, а також в учбовому процесі у військово-навчальних закладах.

АПРОВАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні результати дисертації апробовано протягом виконання дослідження "Теоретико-методологічне обґрунтування оптимізації нормативного регулювання та саморегулювання поведінки військовослужбовців у процесі демократизації Збройних Сил України, орієнтованої на загальнолюдські цінності та нерепресивні методи управління", проведеного фахівцями Інституту соціології НАН України на замовлення Міністерства оборони України за участю автора; на науково-практичній конференції "Українська держава та українська армія" (Київ, 1992 р.); на міжнародній науково-практичній конференції "Армія та духовність" (Київ, 1995 р.), на всеукраїнській науковій конференції "Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави" (Київ, 1995 р.), на засіданні кафед-

ри військової соціології, психології та права Київського військового інституту управління та зв'язку (1996 р.).

Матеріали дослідження були використані при підготовці директивних документів Міністерства оборони про організацію виховної та соціально-психологічної роботи у військах, а також методичних рекомендацій командирам, штабам, офіцерам органів виховної та соціально-психологічної роботи.

Матеріали дисертації використовувались у лекціях та виступах перед особовим складом управлінь центрального апарату Міністерства оборони України, а також частин Київського гарнізону. Результати дослідження знайшли своє відображення в низці опублікованих автором робіт.

СТРУКТУРА РОБОТИ обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків та бібліографії. До тексту дисертації включено 4 схеми, 6 таблиць, бібліографія вміщує 200 першоджерел. До тексту додаються два додатки, які містять текст анкети для експертного опитування та опис його основних результатів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

ВСТУП дисертації присвячено обґрунтуванню актуальності теми, висвітленню стану розробки проблеми, визначенню предмета та об'єкта, мети та завдань дослідження, описові теоретико-методологічних та емпіричних засад роботи. У вступі також розкриваються наукова новизна роботи, її практична та теоретична вагомість, викладаються положення, що виносяться на захист. Наводяться відомості про апробацію роботи, основні дані про обсяг та структуру дисертації.

У першому розділі - "СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ" - наводиться аналіз літературних даних щодо понять відповідальності, соціальної відповідальності, соціально відповідальної поведінки.

Проблему відповідальності кваліфіковано як одну з найактуальніших у сучасному суспільствознавстві. Обґрунтовується думка, що така значна ступінь актуальності обумовлена перш за все сучасними тенденціями у розвитку суспільства, а саме - зростанням свободи людини у виборі своїх вчинків, а отже - й збільшенням особистої відповідальності за них.

Далі викладається опис особливостей соціальної відповідальності саме військовослужбовця. Ці особливості пов'язуються із специфікою армії як соціального інституту, якому притаманна висока питома вага інституціоналізованих норм в системі регуляції поведінки учасників організації.

Проблема соціальної відповідальності розглядається у першому розділі в двох аспектах: як проблема соціальної відповідальності в цілому та як власне проблема соціальної відповідальності військовослужбовця залежно від особливостей армії як соціального інституту.

Тут же аналізуються прояви соціальної відповідальності, яка може виступати на рівнях:

- усвідомлення (усвідомлення відповідальності);
- почуттів (почуття відповідальності);
- поведінки (соціально відповідальна поведінка);
- суспільних відносин (соціальні суспільні відносини).

Соціальна відповідальність розглядається як багаторівневе та поліструктурне утворення. В соціальній відповідальності виділяються наступні дві підсистеми відносин: це ретроспективні

відносини, коли особистість або спільнота відповідає за дії, які мали місце в минулому, та відповідальність людей один перед одним за нормами, що є діючими у суспільстві.

Щодо соціальної відповідальності військовослужбовців - особливим є аспект відповідальності за життя та майбутнє людей - підлеглих, товаришів по підрозділу тощо. Мова йде про відповідальне ставлення до життя, яке має бути найважливішим чинником соціальної відповідальності військовослужбовця.

Зважаючи на все це, у розділі аргументується такий висновок: для військовослужбовця соціально відповідальна поведінка є насамперед підпорядкованою жорсткій системі норм, фіксованих у військових законах, Статутах тощо.

У першому розділі з'ясовується також і проблема формування соціально відповідальної поведінки військовослужбовця, розглядаються різноманітні її аспекти. Найважливішою тут на даний час є невідповідність особистих норм та цінностей військовослужбовцям нормам та цінностям, які є закріпленими законодавчо та Статутами, а також певною частиною військових традицій. За умови такої невідповідності та враховуючи визначення соціально відповідальної поведінки військовослужбовця, годі сподіватись на прояви соціальної відповідальності як професійної навички в сучасній українській армії.

Остання частина розділу присвячена розробці понять, які пов'язані з соціальною відповідальністю та соціально відповідальною поведінкою; обговоренню об'єктних та суб'єктних показників останньої. Зокрема, соціально відповідальна поведінка розглядається як одна з найважливіших моральних потреб, як системна характеристика прояву всіх основних підсистем особистості тощо.

Нарешті, засобами визначення особливостей середовища та умов діяльності військовослужбовця обґрунтовується така система показників соціально відповідальної поведінки:

- а) об'єктні показники - результат діяльності та ретельність;
- б) суб'єктні показники - обов'язковість; старанність; ініціативність; добросовісність; взаємодопомога; мотиви поведінки.

Кожен з названих показників - як об'єктних, так і суб'єктних - детально обговорюється. Даються всі необхідні визначення та інтерпретації, провадиться аргументація показників з боку результатів соціологічних досліджень.

Другий розділ дисертації - **"Концептуальна модель соціально відповідальної поведінки військовослужбовця в процесі військової діяльності"** - присвячена власне викладенню авторської моделі соціально відповідальної поведінки.

Концептуальна модель описується у наступній сітці характеристик:

- соціальні норми та цінності, у тому числі військові, які складають систему нормативного регулювання;
- життєві цінності, пріоритети, мотиви соціальної поведінки, які складають систему саморегулювання поведінки.

Соціальна норма визначається як зовнішній, з точки зору особистості, орієнтир діяльності. Норма - це прийняте у даній спільноті правило дії, яке визначає спосіб поведінки в тій чи іншій ситуації. Норма визначає власне межі, за які не має виходити поведінка людини, в яких людина має шукати засоби для досягнення своїх цілей. Найбільший інтерес з точки зору теми дисертації та особливостей об'єкта викликають інституціональні норми, оскільки їх питома вага в регуляції професійної поведінки військовослужбовця найбільш значна.

Другий найважливіший компонент системи регулювання поведінки військовослужбовця - це цінності. Цінністю може бути будь-який матеріальний або ідеальний об'єкт, якщо він є фокусом прагнень, бажань груп або окремих осіб та розглядається ними у якості важливої умови існування та здійснення певних функцій.

Цінності та норми разом складають механізм нормативного регулювання поведінки особистості. Ця система виконує роль пускового та контрольного механізму поведінки, дозволяє кваліфікувати результати її здійснення. Проте для нормальної діяльності нормативної системи потрібно, щоб зовнішні вимоги та внутрішні пріоритети були у ній гармонійно узгоджені. Якщо таке узгодження не проведено, реакція об'єкта регулювання на регулюючі впливи може бути негативною.

Особливу увагу в розділі, враховуючи сучасний стан та проблеми функціонування системи нормативного регулювання поведінки військовослужбовця, приділено власне саморегулюванню. Тут найважливішим компонентом регулятивної системи є механізми, пов'язані з формуванням цілеспрямованої поведінки. Виділено і докладно описано наступні механізми: смисложиттєвий, моральний, ціннісний, власне нормативний, цільовий, особистісно-орієнтований та механізм, пов'язаний з відсутністю базових регулятивних засад. Всі механізми описано на матеріалах досліджень поведінки військовослужбовців.

Аналізуючи дані, які стосуються врахування тих чи інших механізмів особистої саморегуляції поведінки, формулюються висновки та рекомендації щодо поліпшення ефективності регулювання службової поведінки військовослужбовців за рахунок використання можливостей впливу на їх мотивацію та пріоритети.

Окрім прямих форм регулювання поведінки, до яких належать власне нормативні та ціннісні, аналізуються й непрямі. Од-

нією з найважливіших непрямих форм регулювання поведінки є досягнення соціально бажаних цінностей за рахунок спрямування особистості на власні.

Решта розділу присвячена аналізу умов формування та здійснення соціально відповідальної поведінки в українській армії. Зокрема, розглядаються особливості процесів демократизації, наявний стан соціальних відносин в армійських колективах включно "нестатутні відносини", правові аспекти регулювання поведінки військовослужбовця, тощо. В аналізі широко використовуються дані соціологічних досліджень, спеціальної літератури, порівняльна інформація про досвід зарубіжних армій.

Третій розділ - **"ТРАДИЦІЇ В МЕХАНІЗМІ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ"** - присвячено спеціальному розгляду проблеми ролі та місця традицій у сучасній армії, адже традиції виступають важливим компонентом системи соціальної регуляції поведінки.

У розділі дається ґрунтовний аналіз понять "традиція", "ритуал", "звичай". Визначається, що суттєвою рисою традиції є те, що вона являє собою наступність, завдяки якій суспільство відтворює себе, зберігає та передає в незмінному вигляді накопичений минулими поколіннями досвід. Тому традиції притаманні всякому суспільству та всім соціальним інститутам.

Практика свідчить, що виховні можливості військових підрозділів у галузі соціально відповідальної поведінки перебувають у прямій залежності від наявності та кількості позитивних традицій та звичаїв, сила яких полягає в тому, що вони згуртовують і об'єднують людей, прищеплюють воїнам почуття обов'язку та відповідальності. Значну виховну роль військові традиції виконують тому, що вони в процесі свого існування набу-

вають сили соціальних норм. Їм притаманні такі функції, як об'єднання людей, трансляція досвіду та соціального контролю.

У процесі формування системи військових традицій Збройних Сил України необхідно зберігати і раціонально використовувати позитивні традиції, які існували в Радянській Армії та в інших військових формуваннях на території України (козацтво, УПА). Поновлені традиції необхідно переносити в сьогодення з урахуванням сучасних вимог, військового менталітету. При цьому в першу чергу потрібно передавати сучасним військовим колективам такі моральні якості, як вірність Вітчизні, Бойовому Прапору, кодекс честі, військова товарицькість і т.ін.

Слід зазначити, що в практиці повсякденної виховної роботи з особовим складом сьогодні офіцерам доводиться мати справу як з позитивними, так і з негативними традиціями. Деякі з існуючих нині традицій негативно впливають на моральну атмосферу військових колективів, виступають стримуючим елементом службової активності військовослужбовців.

Слід пам'ятати, що негативні традиції не виникають на порожньому місці - вони є наслідком адміністративно-командного нищення системи звичної поведінки. Вакуум, що виникає в результаті нищення традицій минулого, лише посилює дестабілізацію, дезорганізацію в реальній поведінці військовиків.

Потрібно докласти усіх зусиль, щоб відродити славні українські військові традиції, бо лише свідомо своєї спадщини людина може бути надійним захисником Батьківщини. Військові традиції, котрі виконують значні виховні функції, можуть і повинні вплинути на формування здорового морально-психологічного клімату у військових колективах і, таким чином, працювати на підвищення боєздатності Українських Збройних Сил.

У "ЗАКІНЧЕННІ" наводяться основні підсумки та результати роботи. Констатується доведеність гіпотези дослідження: рівень соціальної відповідальності військовослужбовця та його соціально відповідальної поведінки прямо залежить від ступеня інтерналізації особистістю військовослужбовця як соціальних цінностей та норм, так і власне військових цінностей, нормативів, вимог військової організації.

ВИСНОВКИ

1) Соціально відповідальна поведінка як феномен свідомості та практичної дії є найвищою моральною потребою особистості. Без розвитку у особистості потреб у соціально значущих цінностях, у тому числі у соціально відповідальній поведінці, настає "вакуум" ідеалів, бездуховність.

2) В механізмі соціально відповідальної поведінки провідну роль відіграє поєднання нормативного регулювання та саморегулювання особистості військовослужбовця.

3) Опора особистості в регулюванні соціально відповідальної поведінки на якусь окрему форму регулювання (особистісну, цільову, ціннісну, власне нормативну тощо) є неможливою. Система регулювання діє як цілісна, тому надання переваги окремій формі деформує як регулятивну систему, так і поведінку, що регулюється.

4) Нормативні вимоги тільки тоді є регуляторами соціально відповідальної поведінки особистості, коли вони інтерналізовані, засвоєні та прийняті особистістю, перетворені із системи зовнішніх вимог у систему внутрішніх засад поведінки.

5) У комплексі способів та норм регуляції соціально відповідальної поведінки військовослужбовців виняткова роль належить традиціям та ритуалам, які є специфічним різновидом со-

ціальних норм. За допомогою традицій здійснюється управління та регулювання суспільних та внутрішньоорганізаційних відносин.

б) Завдання оптимізації нормативного регулювання та саморегулювання соціально відповідальної поведінки військово-службовця може бути виконаним за умови створення та впровадження єдиної системи, яка б охоплювала:

- раціональні соціальні норми, які несуть у собі військові та інші закони України, статутні вимоги, накази та розпорядження командування, а також офіційно визнані та розповсюджені у Збройних Силах традиції, ритуали, тощо;

- ціннісні, включно "смісложиттєві", орієнтації військово-службовців, військові традиції, які є саморегуляторами їх соціальних дій та вчинків, соціально відповідальної поведінки.

ЗМІСТ І ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ В НАСТУПНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Яременко Ю.Ф. Військові традиції Соціально-психологічний аспект // Військо України. - 1996. - №3-4. - С.10-11.
2. Яременко Ю.Ф. Формування соціально відповідальної поведінки особистості в умовах військової служби // Армія і духовність: свобода совісті та віровизначення: Тез. допов. Міжнар. наук.-практ. конф. - Київ: Право, 1995. - С.76-78.
3. Яременко Ю.Ф. Військові традиції як фактор формування соціально відповідальної поведінки військовика // Проблеми політичної психології та роль у становленні громадянина української держави: Тез. допов. Всеукр. наук. конф. - Київ: Реклама, - 1995. - С.160-162.

4. Яременко Ю.Ф. Соціально відповідальна поведінка військово-службовця: поняття, соціально-психологічні критерії // Актуальні проблеми соціальної психології: Тез. допов. 2 з'їзду товариства психологів України. - Київ: Віта, 1996. - С.41-43.

ЯРЕМЕНКО Ю.Ф. Социально ответственное поведение военнослужащего в процессе воинской деятельности: структура, показатели, социально-психологический механизм.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени по специальности 22.00.03 - социальная структура, социальные институты и социальные отношения. Институт социологии НАН Украины, Киев, 1996.

В диссертации на основании изучения и обобщения литературных источников, данных экспертных и массовых опросов, опыта работы в войсках проведен комплексный анализ понятия и явления социально ответственного поведения военнослужащего. Исследованы сущность, основания, проявления такого поведения, предложена его концептуальная модель. Особое внимание уделено анализу современных условий формирования социально ответственного поведения в армии, дан анализ содействующих и препятствующих факторов.

Отдельно рассмотрены состав и характеристики системы регуляции и саморегуляции поведения военнослужащего, дан их анализ с точки зрения специфики армии как социального института. Детально рассмотрен вопрос о воинских традициях как важнейшем регуляторе поведения военнослужащих.

Результаты и выводы диссертации апробированы как в научных обсуждениях, так и в практике работы в войсках, использованы при подготовке директивных документов Министерства обороны Украины.

JAREMENKO JU. F. Socially-responsible behaviour of servicemen in the process of military activities: structure, indicators, social-psychological mechanism.

Disertation for a scientific degree in speciality 22.00.03 - social structure, social institutes end social relations is presented in the form of a typescript. Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, 1996.

The dissertation gives a complex analysys of the notion and phenomen of the socially-responsible behaviour of servicemen on the basis of study and evaluation of literary sources, data of expert and opinion polls, experience gained from working in the field units.

The research and analysys of the esence, roots and demonstration of such behaviour is made and the conceptual model is suggested. The emphasis is laid on the analysys of current conditions forming the socially-responsible behaviour, its contributing and hampering factors.

Special attention is given to the elements and characteristics of the regulation and self-regulation sistem of the servicemen behaviour. These elements and characteristics are evaluated with the view that the army is a specific social institution. Detailed consideration is given to the military traditions as an important regulator of servicemen's behaviour.

The dissertation results and conclusions have been practically tested in scientific discussions, field military practice and used during preparation of instructional documents of the Ukrainian Ministry of Defense.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Збройні Сили України, соціально відповідальна поведінка, військовослужбовець, традиція.

J. Jaremenko

441117

АВ 35.913

Підписано до друку 4.10.96 р. Формат 60x84 1/16. Тир. 100 прим.
Друкарня НГУ. Зам. 119.